

Metrická společnost

Steffen Mau

STUDIA NOVÝCH MÉDIÍ

KAROLINUM

Metrická společnost

O kvantifikaci sociálna

Steffen Mau

Z německého originálu *Das metrische Wir*,
vydaného nakladatelstvím Suhrkamp
v roce 2017, přeložil Jan Petříček.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz

Praha 2022

Edici Studia nových médií řídí

Tomáš Dvořák a Josef Šlerka

Redakce Magdaléna Smějsiková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2022

© Suhrkamp Verlag Berlin, 2017

Translation © Jan Petříček, 2022

Afterword © Josef Šlerka, 2022

ISBN 978-80-246-4960-3

ISBN 978-80-246-5042-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	7
1. Vyměřování sociální	17
Co znamená kvantifikace?	19
Kalkulační praktiky trhu	22
Stát jako datový manažer	24
Hybné síly kvantifikace: digitalizace a ekonomizace	27
2. Soupeření o status a moc čísel	33
Dispozitivní srovnávání	35
Souměřitelnost a nesouměřitelnost	38
Nové horizonty srovnávání	40
Rejstříky srovnání a investiční práce na statusu	43
3. Hierarchizace: rankingy a ratingy	49
Zviditelňování a tvorba diference	49
Na místa!	52
Univerzitní rankingy	56
Nahoru a dolů: tržní moc ratingových agentur	63
4. Klasifikace: skórování a prověřování	69
Úvěrová skóre	72
Kvantifikace zdravotního stavu	76
Body za mobilitu	80
„Boost your score“ – markery statusu ve vědě	84
Stanovování sociální hodnoty	88
5. Kult hodnocení: body a hvězdičky	91
Dotazníky spokojenosti	92
Hodnotící portály jako selektory	94
Hodnocení uživatelů uživateli	96

Profese v hledáčku hodnocení	98
Lajky a reputace na sociálních médiích	103
6. Kvantifikace vlastního já: grafy a křivky	109
Zdraví, pohyb, nálady	111
Kolektivní tělo	114
Motivační techniky	116
7. Jmenovací moc	121
Jmenovací moc státu	122
Měření výkonu a inscenace konkurence	125
Jmenovací moc expertů	129
Autorita algoritmů	133
Kritika jmenovací moci	136
8. Rizika a vedlejší účinky	139
Reaktivní měření	139
Ztráta profesní kontroly	143
Ztráta času a energie	145
Monokultura versus diverzita	147
9. Transparence a disciplinování	151
Normativní a politický tlak	153
Moc zpětné vazby	157
Technologický dohled na pracovišti	159
Nové tarifní systémy	161
Vnitřní a vnější dohled	163
Režim průměrných hodnot a tělesného obrazu	165
10. Kvantifikace a nový režim nerovnosti	169
Tvorba hodnoty	171
Management reputace	173
Kolektiv nerovných	177
Od třídního konfliktu ke konkurenci mezi jednotlivci	179
Osudovost a labilita statusu	181
Sebebesilující se efekty	185
Doslov (Josef Šlerka)	189

ÚVOD

Na jaře 2015 ohlásila čínská vláda spektakulární, ba přímo revoluční záměr: plánuje do roku 2020 vyvinout takzvaný systém sociálního kreditu. Za tím účelem mají být ve všech společenských oblastech sbírána data o individuálním chování, vyhodnocována a nakonec spojována v jednotné skóre. Do systému má být zahrnuto všechno možné: vaše aktivita na internetu, spotřeba, dopravní přestupky, pracovní smlouvy, hodnocení ze strany učitelů nebo nadřízených, spory s domácími anebo chování vašich dětí. To vše může ovlivnit vaše osobní sociální skóre. Systém má evidovat úplně každého, ať chce, nebo ne. Vláda chce takto získat celkový obraz o hodnotě daného člověka a na tomto základě mu přiznávat určité možnosti na trhu s nemovitostmi, úvěrovém trhu nebo v pracovním životě. Úřadům má být umožněno po těchto informacích sáhnout při interakci s občany; firmy mají mít možnost si touto cestou udělat představu o svých obchodních partnerech. Čínská vláda hodlá touto cestou odměňovat poctivost svých občanů a trestat nepoctivost. Oficiálně má tento projekt za cíl vytvoření společenské důvěry, „mentality počestnosti“ – a to prostředky totální sociální kontroly.

To je samozřejmě extrémní a zvláště pochmurný příklad. Reprezentuje však všeobecný trend směrem ke *kvantifikujícím formám sociálního odstupňování*, které se v rostoucí míře vyvíjejí v samostatný systém hierarchizace a klasifikace. Tato kniha se zabývá vznikem společnosti skóre, rankingů, lajků, hvězdiček a známek. Pojednává o typech hodnocení a kontroly založených na datech a indikátorech, které přispívají k celkové kvantifikaci sociální. Jinými slovy se věnu-

je společnosti všudypřítomné *sociometrie*¹ anebo krátce řečeno metrické společnosti. Ze sociologické perspektivy tyto kvantifikované popisy nás samotných nejsou pouhým odrazem předem dané skutečnosti, nýbrž představují spíše generativní způsob výroby diference. Kvantitativní reprezentace sice sociální svět netvoří, ale *přetvářejí* jej.² Musíme je tudíž vnímat jako realitu *sui generis*.

Nový kult kvantifikace – „opojení čísly“, jak to jednou nazval Jürgen Kaube³ – musíme chápat v těsné souvislosti s procesem digitalizace, který radikálně restrukturuje nejrůznější oblasti života. Rozmanitá data, jež se o nás produkují a ukládají, vytvářejí stále větší digitální stín, někdy s naším souhlasem, často také bez něj. Ve světě velkých dat jsou informace o uživateli, občanech nebo zkrátka lidech surovinou, již lze nejlépe přetavit v zisk. Proto není divu, že se informační ekonomika vyvinula v chobotnici, která nejen vstřebává ohromné množství dat, ale zároveň je zhodnocuje pomocí algoritmů a dává k dispozici pro různorodé účely. Vždy je přitom cílem činit – či kódovat – rozlišení, jež pak mají dalekosáhlé důsledky pro procesy klasifikace a přidělování statusu. Digitální statusová data se stávají „rozlišovacími znaky“ *par excellence*.⁴ To, že se praktiky měření, hodnocení a srovnávání nešíří plíživě, ale se vši razancí, nás vzhledem k exponenciálně rostoucím možnostem produkce a zpracování dat nemusí překvapovat. Bylo by však zjednodušující tuto všeobecnou kulturu kvantifikace jednostranně interpretovat jako kulturu technologickou, neboť závisí i na aktivní spolupráci bezpočtu společenských aktérů, kteří musejí jednak dotyčné postupy a měřítka akceptovat, jednak dávat svá data k dispozici a nechávat se hodnotit.

V neposlední řadě tento vývoj pohání popularizace konceptů jako transparence, *accountability* (odpovědnost) a *evidence-basing*

1 Původně byl tento pojem zaveden v souvislosti se zkoumáním struktury skupin (viz Jacob L. Moreno: *Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations*, Washington, D.C. 1934), ale dobře se hodí pro všechny podoby sociálního měření využívajícího metrických dat.

2 Wendy N. Espeland – Michael Sauder: *Rankings and Reactivity. How Public Measures Recreate Social Worlds*, *American Journal of Sociology* 113, č. 1 (2007), s. 1–40.

3 Jak uvádí Stefan Hornbostel et al.: „Unser täglich Ranking gib’ uns heute ...“ Über das Vertrauen in Ratings, Rankings, Evaluationen und andere Objektivitätsgeneratoren im Wissenschaftsbetrieb, in: Annette Kehnel (ed.): *Kredit und Vertrauen*, Frankfurt am Main 2009, s. 65.

4 Pierre Bourdieu: *Sozialer Raum und „Klassen“*. *Leçon sur la leçon*, Frankfurt am Main 1985, s. 21.

(podkládání důkazy), u nichž ratingy, rankiny a kvantifikující formy hodnocení hrají ústřední úlohu. Zde je cílem vytěžit z dat znalosti, které lze uplatnit k lepšímu manažerskému řízení a efektivnějším zásahům do společenského dění.⁵ Často používaným nástrojem jsou indikátory, které dovolují uchopovat komplexní společenské jevy pomocí malého množství dat a provádět srovnání. Číselné ukazatele, indikátory a statistiky mají tedy zásadní význam pro koncepcie řízení, o nichž se často pojednává pod vágním heslem „neoliberalismus“ a jejichž hlavními hodnotícími kritérii jsou efektivita a výkonnost.⁶ Dohody o cílech a výkonech, které se všude prosadily, předpokládají ověřitelnost a ta vyžaduje odpovídající indikátory. *New Public Management*, tedy přenos technik řízení ze soukromého podnikání do veřejné správy, tak víceméně automaticky vede k rozsáhlejšímu monitorování a hlášení. Navíc jak veřejné instituce, tak soukromé firmy neustále rozšiřují svou zásobu dat o občanech, zákaznících nebo zaměstnancích, aby mohly lépe uplatňovat kontrolu a oslovovat své cílové skupiny. Komplementárně k tomu dochází ke změnám v individuálním řízení sebe sama, jak o tom svědčí posílení role „podnikatelského já“⁷ nebo popularita nových forem sebezlepšování či sebeoptimalizace. I v tomto případě se často sahá k metodám měření a kvantifikace, neboť se zdají být vhodné k přesnému znázornění naší osobní výkonnostní křivky a umožňují nám „poměřovat“ se s druhými. Společnost spěje ke stavu permanentní, na datech založené inventury.

Data udávají, jaké je postavení daného člověka, výrobku, služby nebo organizace, a slouží jako vodítko pro hodnocení a srovnávání – krátce řečeno: produkují a znázorňují status. Neustálé měření a hodnocení vede k posílení procesů vnějšího řízení i sebeřízení. Ve světě, kde jsou všechny naše činnosti a životní kroky zaznamenávány, registrovány a zohledňovány hodnotícími systémy, ztrácíme svobodu jednat nezávisle na očekáváních ohledně našeho chování a výkonu, jež jsou do těchto systémů vepsána. Ratingy a rankiny, skórování

5 Michael Power: *The Audit Explosion*, London 1994; Marilyn Strathern: *Audit Cultures. Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*, New York 2000.

6 Colin Crouch: *Die bezifferte Welt. Wie die Logik der Finanzmärkte das Wissen bedroht*, Berlin 2015.

7 Ulrich Bröckling: *Das unternehmerische Selbst*, Frankfurt am Main 2007; S. Hornbostel et al.: „Unser täglich Ranking gib' uns heute ...“.

a prověřování v nás pěstují schémata vnímání, myšlení a souzení, která se stále více řídí daty a ukazateli. „Práce na statusu“⁸ se tak stává managementem reputace, v němž jde hlavně o dobré známky, umístění a skóre. To platí zvláště v situaci statusové nestability, kdy roste zájem pojistit si své vlastní postavení – nejlépe pomocí objektivních dat. Z tohoto pohledu můžeme honbu za kvantitativně opevněným statusem chápat jako výsledek nejistoty, již nově pociťují významné segmenty středních vrstev. Kvantifikace přitom představuje prokletí a požehnání zároveň. Opора, již mohou skýtat objektivní statusové informace, je totiž vykoupena dynamizací soupeření o status.

V současnosti prudce vzrůstají možnosti protokolování stop našeho života a aktivit: spotřební zvyklosti, finanční transakce, vzorce mobility, přátelské sítě, zdravotní stav, vzdělávací aktivity, pracovní výsledky atd. – to vše se stává statisticky zachytitelným. Jistě, stále existují možnosti, jak zůstat vně nebo alespoň na okraji digitálního světa a nezanést za sebou žádné datové stopy. To však je možné jen za cenu toho, že se dobrovolně vyloučíme z relevantních kontextů komunikace a networkingu. Zatím vše nasvědčuje tomu, že lidé osobní data zveřejňují a poskytují bez větších zábran. Tato ochota se živí dílem potřebou sdílení, dílem nepozorností a dílem konečně zájmem o nové možnosti spotřeby, komunikace a přístupu k informacím. Dále pak z jednotlivců činí ochotné poskytovatele dat také rostoucí poptávka po sebekvantifikaci. Technologie sebesledování a *self-tracking* (sebesledování) jsou zlatým dolem pro těžaře dat, kteří chtějí co možná nejuplněji popisovat a předpovídat naše chování. Kombinace rostoucího množství dat a stále propracovanějších metod analýzy umožňuje propojovat tyto individuální informace s kolektivními agregáty. Stáváme se mnohonásobně srovnatelnými: se standardy, s druhými lidmi anebo s výkonnostními cíli, jichž bychom měli nebo chtěli dosáhnout.

Kult čísel, převlečený za racionalizaci, má dalekosáhlé důsledky. Mění i způsob, jak konstruujeme a chápeme, co je hodnotné a žádoucí. Indikátory a metrické formy měření vždy reprezentují určité koncepty sociální hodnoty – jak s ohledem na to, co může platit za relevantní, tak na to, co společnost vnímá či by měla vnímat jako žá-

8 Olaf Groh-Samberg – Steffen Mau – Uwe Schimank: Investieren in den Status. Der voraussetzungsvolle Lebensführungsmodus, *Leviathan* 42, č. 2 (2014), s. 219–248.

doucí a cenné. V režimu kvantifikace se příslušná data těší velkému uznání. Pomysleme jen na roli známkování na komerčních hodnoticích platformách anebo na citační indexy ve vědecké sféře. Čím více se daří lidem vstřípit tento způsob chápání, tím větší jsou jeho společenské dopady. Symbolický rozměr hierarchizující sociometrie se ukazuje v tom, že mnohá kritéria, jimiž se kvantitativní hierarchizace řídí, lidé jednoduše přijímají bez dalšího zkoumání. Jakmile jsou tato kritéria vnímána jako přiměřená, evidentní a samozřejmá, byl učiněn důležitý krok ve směru naturalizace společenské nerovnosti.

V této souvislosti se v poslední době objevily důležité pokusy intenzivněji se zabývat tím, jak se rodí hodnota a jak se prostřednictvím kvantifikace etablojí gramatiky klasifikace, diferenciací a hierarchizace.⁹ Tato zkoumání se občas řadí pod rubriku *valuation studies*. Ekonomická teorie valuace se věnuje otázce, jak se stanovuje hodnota určitých statků (například environmentálních a přírodních zdrojů), které většinou nejsou trvale předmětem obchodování a u nichž neexistují žádné předem ustavené, poptávkou řízené trhy, a tedy ani žádné ceny. Ve společenských kontextech zvažovaných v této knize ovšem nehrají ústřední roli ceny, nýbrž především sociální koncepce hodnoty a s nimi spojené pozice ve společenské struktuře. Valuací v užším smyslu se míní *stanovování hodnoty*, zde bychom však tento pojem měli chápat rovněž ve smyslu sociokulturní *praktiky valorizace*, tj. udělování hodnoty. Z tohoto úhlu pohledu nemáme co do činění s žádnými předem danými, neutrálními a na pozorovateli nezávislými hodnotami, nýbrž s procesy připisování a manifestace hodnoty. Jak v programovém příspěvku píše Doganová et al., valuace označuje každou sociální praktiku, „při níž se etabloje, seřazuje, projednává, podněcuje, uchovává, konstruuje

9 Wendy N. Espeland – Mitchell Stevens: Commensuration as a Social Process, *Annual Review of Sociology* 24 (1998), s. 313–343; titíž: A Sociology of Quantification, *European Journal of Sociology* 49, č. 13 (2008), s. 401–436; Marion Fourcade – Kieran Healy: Classification Situations. Life-Chances in the Neoliberal Era, *Accounting, Organizations and Society* 38, č. 8 (2013), s. 559–572; Bettina Heintz: Numerische Differenz. Überlegungen zu einer Soziologie des (quantitativen) Vergleichs, *Zeitschrift für Soziologie* 39, č. 3 (2010), s. 162–181; Michèle Lamont: Toward a Comparative Sociology of Valuation and Evaluation, *Annual Review of Sociology* 38 (2012), s. 201–221; Stefan Timmermans – Steven Epstein: A World of Standards but not a Standard World. Toward a Sociology of Standards and Standardization, *Annual Review of Sociology* 36 (2010), s. 69–89.

a/nebo zpochybňuje hodnota nebo hodnoty“.¹⁰ Analýzy těchto sociálních procesů, které hodnotu nevnímají jako něco daného, nýbrž sociálně vyprodukovaného, mají vždy za svůj výchozí předpoklad, že *by to mohlo být také jinak*. Z této perspektivy lze tak rozmanité fenomény, jako jsou univerzitní rankiny, měření výkonnosti na pracovišti, hodnocení vstřícnosti hotelového personálu, měření počtu ušlých kroků anebo zveřejňování míry úmrtnosti v nemocnicích, chápat jako různé aspekty obecnějšího trendu. Před našima očima vzniká *společnost hodnocení*, jež všechno a všechny podrobuje hodnocení na základě kvantitativních dat, čímž rovněž zavádí nové řády hodnoty.

Na tomto pozadí budu v této knize tvrdit, že kvantifikace sociální nepředstavuje jen určitý způsob popisu společnosti, nýbrž přináší důsledky ve třech sociologicky relevantních (a dosud nedostatečně zohledňovaných) směrech. *Zaprvé* řeč čísel mění naše každodenní představy o hodnotě a společenském statusu. Spolu s šířením numeričnosti postupuje též „kolonizace žitého světa“¹¹ instrumentálně orientovanými koncepcemi vypočitatelnosti, měřitelnosti a efektivity. *Zadruhé* kvantifikující vyměřování sociální podporuje expanzi, ne-li dokonce *univerzalizaci konkurence*, jelikož dostupnost kvantitativních informací posiluje sklon k sociálnímu srovnávání, a tak i k soutěžení. Dnes můžeme být s druhými srovnávání podle logiky „více/méně“ či „lepší/horší“ v mnoha oblastech naší sociální existence, jež dříve nebyly těmto postupům explicitně přístupné. Vzestup logiky konkurence a soutěžení přímo závisí na prosazení a subjektivním osvojení indikátorů, neboť konkurenci je nutno odpoutat od konkrétních časoprostorových kontextů. V mnoha oblastech jsou to konečně teprve praktiky kvantifikace, jež vůbec umožňují *inscenaci konkurence*, totiž konkurence založené na číslech. *Zatřetí* vzniká trend směrem k posílení společenské hierarchizace, protože reprezentace typu tabulek, grafů, žebříčků nebo známek v důsledku transformují *kvalitativní rozdíly v kvantitativní nerovnosti*. To má důsledky pro strukturaci a legitimizaci společenské nerovnosti, jimž dosud takřka nebyla věnována pozornost. Ústřední teze této knihy zní tak, že kvantifikující přidělování statusu mění strukturu nerovnosti v našich

10 Liliانا Doganova et al.: Valuation Studies and the Critique of Valuation, *Valuation Studies* 2, č. 2 (2014), s. 87.

11 Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*, I–II, Frankfurt am Main 1981.

společnostech, neboť činí srovnatelným a uvádí do hierarchického vztahu to, co dříve srovnatelné nebylo.

V první kapitole nejprve ukážu, jak důležitou roli kvantifikace, kalkulace a metrická standardizace sehrály v institucionalizaci politiky a trhů. Na tento retrospektivní pohled naváže výklad o digitalizaci a ekonomizaci společnosti, dvou klíčových hybných silách kvantifikace sociální. Ve druhé kapitole přejdu ke zkoumání souvislosti mezi kvantifikací a sociálním srovnáváním a objasním, jak používání čísel vede ke vzniku *srovnávacího dispozitivu*, jenž nás bezprostředně zasazuje do situací konkurence. Zkráceně bychom mohli říct: Bez dat není žádná konkurence. Následující čtyři kapitoly pak obhlížejí několik konkrétních oblastí kvantifikace. Kapitola 3 zkoumá rankingy a ratingy a jejich společenské dopady, ilustrované globálními univerzitními rankingy a ratingovými agenturami, které posuzují úvěruschopnost států, firem a investičních příležitostí. Kapitola 4 se zaměřuje na skórování a prověřování jako na formy stanovování sociální hodnoty na individuální úrovni. Zde jako příklad slouží hodnocení bonity, zdravotní skóre, body za mobilitu a měření vědeckého výkonu. Pátá kapitola se věnuje novému kultu hodnocení, v jehož rámci jsme všichni neustále vyzýváni, abychom známkovali produkty, služby či osoby, lajkovali webové stránky nebo příspěvky a poskytovali zpětnou vazbu. Konečně v kapitole 6 se zabývám tím, jak praktiky sebedměření vedou k rozkvětu nových podob konkurence a optimalizace. Na tomto pozadí sedmá kapitola rozebírá, kdo v této hře s čísly vlastně má jmenovací moc. Nejprve tvrdí, že na významu získávají ekonomicky orientované ukazatele a výkonnostní parametry a s nimi i ekonomicky vyškolený personál a související zájmy. Dále ukazuje, že o tom, které koncepce hodnoty se prosadí a jak budou vypadat nové konkurenční vztahy, stále více rozhodují expertní systémy a algoritmy, přičemž zvláště algoritmy se zřejmě dokážou vyhýbat otázkám legitimacy a posilovat komerční zájmy. Kapitola 8 se věnuje několika vedlejším účinkům kvantifikace, jako je vytlačování profesních standardů, vznik nesprávných pobídek, vyvolaných cílovými indikátory, a ztráta času či jiných zdrojů v důsledku zesílené konkurence. Devátá kapitola analyzuje souvislost mezi kvantifikací a kontrolou a poukazuje na to, že transparence slibovaná čísly vždy vede také k intenzivnějšímu dohledu. S ohledem na zjištění, že kvantifikace sociální je provázena velkou ochotou

tou spolupracovat, se vyplatí zdůraznit, že kontrola nepřichází vždy zvnějšku, nýbrž že popsaný vývoj poháníme i my sami. Závěrečná desátá kapitola se zaměřuje na otázku, jak kvantifikace nově konstituuje sociální nerovnost. Jaký režim nerovnosti vzniká v souvislosti s rostoucí mocí čísel a vzestupem metrické společnosti? Tím, že signalizují reputaci, fungují statusová data jako symbolický kapitál, který můžeme využívat ve vlastní prospěch a směřovat za jiné sociální hodnoty. Kvantifikovaná společnost neustále pozoruje a ustavuje rozdíly mezi jednotlivci, jež se projevují ve formě nerovností a jsou spojeny se zcela konkrétními výhodami a nevýhodami. Logika společenských nerovností se z třídního konfliktu mění v konkurenci mezi jednotlivci.

Při psaní o tomto tématu si člověk musí dávat pozor, aby neupadl do pasti banální a příliš jednostranné kulturní kritiky. Vždycky je snadné pranýřovat kvantifikaci za to, že vede k redukci komplexity a posílení kontroly. Abychom se tohoto pokušení alespoň zčásti vyvarovali, zdůrazněme ještě jednou, že čísla a data samozřejmě v moderních společnostech hrají důležitou a nezastupitelnou roli, ať už na trzích, ve vědě, v politice, nebo v soukromém životě. Kvantifikace je klíčová pro pokrok, poznání a racionalizaci, pomáhá nám objevovat souvislosti a rozumět světu. Kromě toho má zásadní význam pro mnoho skupin, jež bojují o uznání a práva. Numeričnost rozhodně má i emancipační potenciál, protože může odkrývat diskriminaci nebo znevýhodnění a zpochybňovat nerovnosti založené na dobrém jménu nebo původu. Tato kniha chce poukázat na mnohotvárné sociální důsledky, jež z kvantifikace sociální plynou. Bezpochyby se totiž jedná o mohutný trend, jenž v celé své šíři dosud nebyl dostatečně prozkoumán, ačkoli vede k úplnému restrukturování našeho sociálního prostředí. Coby sociální vědec, který používá kvantitativní metody, nemohu být doufám podezírán z toho, že bych propadl naprosté averzi k číslům a úplně odmítal nástroje kvantitativního měření. Možná však právě zkušenosti v oblasti práce s kvantitativními daty zostrují vnímavost vůči různým problémům, které jsou s používáním zdánlivě jednoduchých a nestranných nástrojů vyměňování sociální spjatý. Vedle obrovských zisků mohou data přinášet také závažná rizika a nepřehlédnutelné společenské problémy. To

platí zvláště tehdy, když se vznikající „omnimetrii“,¹² kultu všeobecného měření, příliš lehkovězně podvolíme, aniž bychom ji podrobili kritickému tázání.

I když na obálce stojí jen jedno jméno, bývá práce na knize většinou kolektivní podnik. Nejprve chci poděkovat Susanne Balthasarové, která mě při psaní stále nabádala, abych šetřil sociologickým žargonem, a přispěla řadou postřehů a odkazů na literaturu. Fabian Günter a Thomas Lux byli pečlivými zkušebními čtenáři a poskytli mi důležitou zpětnou vazbu. Oscar Stuhler se prokousal první hruhou verzí textu a pomohl mi vylepšit mnoho myšlenek a formulací. Milan Zibula pro mě dělal rešerše a Katja Kerstiensová kriticky přečetla korektury. Můj přítel Thomas A. Schmidt inspiroval knihu svou nenasytnou zvědavostí. Hagen Schulz-Forberg se se mnou při společném joggingu (pochopitelně s krokoměrem) dělil o další a další postřehy ke kvantifikačnímu trendu. Philipp Staab mě zásoboval přátelskými, ale kritickými komentáři. Martina Franzenová mě na podzim roku 2016 pozvala na Brown-Bag seminář o velkých datech ve Vědeckém centru pro sociální výzkum v Berlíně (WZB), kde jsem mohl své myšlenky otestovat na početném odborném publiku. A konečně Heinrich Geiselberger mi otevřel dveře k nakladatelství Suhrkamp a s neúnavným nasazením dal textu štábní kulturu. Projekt knihy byl podpořen programem *Freiräume* Humboldtovy univerzity v Berlíně. Všem jmenovaným patří mé srdečné poděkování!

12 Guenter Dueck: *Wild Duck. Empirische Philosophie der Mensch-Computer-Vernetzung*, Berlin-Heidelberg 2013, s. 37.

1. VYMĚŘOVÁNÍ SOCIÁLNA

Kvantifikace sociálna znamená, že jsme komplici a zároveň svědky vývoje, v jehož rámci se stále více společenských jevů vyměřuje, popisuje a ovlivňuje číslly. Stojí za pozornost, že německé slovo *vermessen*, ekvivalent českého „vyměřovat“, má tři různé významy, z nichž každý bude i v této knize hrát důležitou roli. Zaprvé může označovat činnost, jejímž cílem je učinit kvantitativní výpověď o nějakém předmětu na základě srovnání s uznávaným měřítkem. Slovník s ohledem na tento význam mluví o tom, že *vermessen* znamená „zjišťovat přesné rozměry něčeho“. Zadruhé, a zde nám němčina dává zajímavou indicii, má *vermessen* také význam „změřit špatně“, „zmýlit se při měření“. Něco měříme, ale tento postup produkuje (systematické) chyby a výsledek se neshoduje se skutečností. A zatřetí konečně *vermessen* může být také adjektivum znamenající něco jako „nevhodný“, nebo dokonce „opovážlivý“, což vyvolává kritickou otázku, kde leží dělicí linie mezi „dobrým“ a „špatným“ měřením.

Dohromady tyto tři významy tvoří trojúhelníkové schéma, na jehož základě budu v této knize uvažovat o kvantifikaci sociálna. Mé cíle ovšem překračují bezprostřední otázky měření; nezajímám se tolik o postupy či chyby měření anebo o kalibraci měřicích přístrojů jako o to, jak se v souvislosti s vyměřováním sociálna prosazují nové formy společenského uspořádání. Mým výchozím zjištěním je fakt prudce rostoucí kvantifikace sociálna. Ta je provázena změnami v připisování hodnoty, jež se potom přetavují v nové hierarchie. Kvantifikace institucionalizují určité „řády hodnoty“, které nám poskytnou měřítka posuzování a způsoby odůvodnění, s jejichž pomocí

máme věci chápat a hodnotit. Říkají nám, které činnosti, výkony nebo vlastnosti mají vysokou hodnotu a které nikoli, čímž stvrzují jisté normativní principy.¹³ Prostřednictvím kvantifikace se prosazují klasifikující procesy vymezení, hodnocení a zařazování, v nichž se hodnotový status osoby nebo věci vyjadřuje čísly. S tím, jak se k sebepoznávání, sebepopisování a sebehodnocení používají nové ukazatele, data a numerické notace, postupně se sociální „my“ mění v „my“ metrické. Data ukazují a stanovují, kdo jsme, jak si stojíme, jak nás vidí druzí a jaká můžeme mít očekávání.

Proces kvantifikace zdaleka není nový společenský jev. Jeho dějiny sahají několik tisíc let do minulosti, až k počátkům počítání a šíření matematických poznatků. Zprvu bylo poznávání světa pomocí čísel výsadou úzkých elitních kroužků. Sama věda coby specifická praxe racionalizace samozřejmě od svých počátků jazyk čísel ovlivňovala a dále rozvíjela. Vzestup moderní státnosti spolu s expanzí trhů a kapitalistických ekonomických praktik vedl k ohromnému rozkvětu používání čísel v rámci každodenních hospodářských, politických a sociálních praktik. Dostupnost čísel ve formě úředních statistik umožnila zrod technik vládnutí, které posvátno nahrazují objektivitou a racionalitou. Na trzích se v souvislosti s rozšířením „kalkulačních praktik“¹⁴ – například v účetnictví nebo s ohledem na standardizaci měřítek a přepočtů – zformoval specifický typ hospodaření a obchodování.

V následujícím chci ukázat, že ačkoli stát a trh byly důležitými výchozími body rozšíření kalkulačních praktik, došlo od té doby k takové univerzalizaci řeči čísel, že dnes dalece překračuje jak tyto dvě oblasti, tak pole vědy. Utvořila se nová „kvantitativní mentalita“¹⁵ mající hluboký vliv na naše sociální vztahy. Tato mentalita, jež připisuje číslům v poznávání společenských jevů výsadní, takřka „auratické“ postavení, nyní způsobuje další rozmach numeričnosti. Všechno může, mělo by nebo musí být měřeno – bez čísel už se nikde neobejdeme. Společenská sémantika, chápaná jako způsob, jak společnost

13 Luc Boltanski – Ève Chiapello: *Der neue Geist des Kapitalismus*, Konstanz 2003; Luc Boltanski – Laurent Thévenot: *Über die Rechtfertigung. Eine Soziologie der kritischen Urteilskraft*, Hamburg 2007.

14 Uwe Vormbusch: *Die Herrschaft der Zahlen. Zur Kalkulation des Sozialen in der kapitalistischen Moderne*, Frankfurt am Main – New York 2012.

15 Theodore M. Porter: *Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, Princeton 1996, s. 118.

sebe samu pozoruje a popisuje, se stále více vztahuje k měřitelné stránce světa a života. Tento posun přirozeně tvoří součást dlouhé tradice rozmanitých snah o racionalizaci, jejichž cílem je organizace společenského a ekonomického života podle principů efektivity a předvídatelnosti. To však není celý příběh. V kontextu nových forem *governance* vznikl režim řízení a hodnocení založený na sběru a zpracovávání dat, který usiluje o stupňování výkonu, aktivizaci a posilování konkurence v řadě různých oblastí. Pracuje přitom s cíli, ukazateli výkonnosti a pobídkovými systémy, které vyžadují dostupnost stále většího množství dat a jejich uplatňování v hodnoticích procesech. Kvalitativní formy souzení, zohledňující zvláštnosti daného případu, jsou nahrazovány kvantifikujícím hodnocením a měřením. Můžeme to formulovat také tak, že logika optimalizace a zlepšování výkonnosti, která se působením neoliberalismu prosadila v nejrůznějších životních oblastech, vyvolává soutěžení o lepší čísla. A čím více dat se produkuje a čím pokročilejší jsou postupy jejich sběru a zpracovávání, tím snáze lze standardy výkonnosti a sebezlepšování společensky ukotvit. Jelikož se data stala hlavní měnou digitalizované společnosti, neexistují už skoro žádné přirozené hranice, kde by se tento proces mohl zastavit. Je v principu neomezený.

CO ZNAMENÁ KVANTIFIKACE?

Nejprve se zaměříme na otázku, co kvantifikace vůbec znamená a co dělá. Celkově řečeno je kvantifikace procesem překladu: reprezentuje jevy, vlastnosti nebo stavy věcí v obecné, abstraktní a univerzálně kompatibilní řeči, řeči matematiky. Toho lze dosáhnout pomocí měření nebo pomocí transformace kvalitativních soudů, poznatků a pozorování v číselné hodnoty. Kvantifikace převádí nepřehledný a složitý svět na standardizovanou řeč čísel, v níž panují jednoznačné vztahy mezi větším a menším, mezi více a méně. Přirozeně existují různé způsoby, jak pozorovatelné jevy chápat a mluvit o nich. Jakmile však je daný jev opatřen číslem, je tím učiněn krok vstříc objektivizaci. Čísla tedy zajišťují přesnost, jednoznačnost, zjednodušení, ověřitelnost a neutralitu. To je také předurčuje k význačnému postavení ve společnostech, které se považují za racionální a osvícené. Kvantifikace je často spojena s existencí srozumitelných